

PeBA 2022: Трета международна конференция „Перспективи на балканската археология“, 25–28 май 2022 г., Охрид, Република Северна Македония

Кръстю Чукалев ^a

^a Отдел Фондове, Национален археологически институт с музей, Българска академия на науките, ул. Съборна 2, София 1000; chukalev@naim.bg

---

PeBA 2022: 3rd PeBA International Conference “Perspectives on Balkan Archaeology”, 25–28 May 2022, Ohrid, Republic of North Macedonia

Krastyu Chukalev ^a

^a Depositories Department, National Institute of Archaeology with Museum, Bulgarian Academy of Sciences, 2 Saborna Str, 1000 Sofia, Bulgaria; chukalev@naim.bg

---

Инициативата „Перспективи на балканската археология“ (Perspectives on Balkan Archaeology – PeBA) е създадена през 2016 г. Основната ѝ цел е да създаде устойчива трансгранична мрежа от млади и утвърдени учени, които се занимават с праисторическа археология и имат изследователски интереси върху бронзовата и желязната епоха (XIII–V в. пр.Хр.) в Югоизточна Европа. Конференциите се организират в сътрудничество между Австрийския археологически институт при Австрийската академия на науките, Института за праисторическа и ранноисторическа археология и провинциална римска археология към Мюнхенския университет „Лудвиг и Максимилиан“, Германия и Института за класическа археология на Карловия университет в Прага, Чехия.

Първата конференция на инициативата се провежда през 2016 г. в Сараево и е посветена на методите и подходите в проучванията на ранната желязна епоха в Югоизточна Европа. Докладите от конференцията са издадени през 2018 г. под редакцията на проф. д-р Благое Говедарица (Govedarica 2018)¹. Втората конференция се провежда през 2017 г. в Белград, Сърбия. Тя преминава под мотото „Сфери на взаимодействие. Контакти и взаимоотношения между Балканите и съседните региони през късната бронзова/желязна епоха (XIII/XII–VI/V в. пр.Хр.)“. Докладите от конференцията са издадени през 2020 г. в специално създадената поредица Perspectives on Balkan Archaeology (Gavranović et al. 2020)

Третата конференция бе планирана за 2020 г. и отложена поради пандемията от COVID-19

---

1   Онлайн версията е достъпна на адрес <http://www.anubih.ba/godisnjak/god47/Godisnjak47-full.pdf>.

Обр. 1. Плакат на третата конференция „Перспективи на балканската археология“ в Охрид през 2022 г.

Fig. 1. Poster of the 3rd PeBA Conference in Ohrid 2022

(обр. 1). Проведе се от 25 до 28 май 2022 г. в аулата на Университета по информационни науки и технологии „Св. апостол Павел“, Охрид, Република Северна Македония (<https://pebasite.wordpress.com/>). Организатори бяха трите институции, които финансират и подкрепят инициативата в сътрудничество с Археологическия музей на Република Северна Македония. Организационният комитет на конференцията бе съставен от д-р Марио Гавранович (Австрийски археологически институт при Австрийската академия на науките), д-р Даниела Хейлман (Мюнхенски университет „Лудвиг и Максимилиан“), д-р Марек Верчик (Институт за класическа археология на Карловия университет в Прага), в сътрудничество с Перо Арджанлиев (Археологически музей на Република Северна Македония, Скопие).

В конференцията бяха заявени 37 доклада на 54 учени от 16 държави (Австрия, Албания, Белгия, България, Великобритания, Германия, Гърция, Италия, Република Северна Македония, Словения, Сърбия, Турция, Франция, Хърватия, Чехия и Швейцария), представляващи 36 институции – университети, научни институти, музеи и др.

Конференцията в Охрид бе посветена на темата „Механизъмът на властта през бронзовата и желязната епоха в Югоизточна Европа“ и постави серия от важни въпроси, които ни позволяват да разберем феномена на властта, както и да опишем нейния механизъм отвътре².

2 Процесите за формиране на статус, създаване на елити, трансформацията на власт, видовете власт, ранните форми на социално-политическа и икономическа организация (институциите на властта), т.нар. държаво-образуване или създаването на ранни държавни форми, т.е. протодържави и т.н., са обект на дългогодишни изследвания. В България бе проведена конференция на тази тема – „Археология на властта“ през 2014 г. в чест на 20-тата годишнина на Департамент „Археология“ на Нов български университет. Интересният сборник с доклади от тези своеобразни интердисциплинарни диалози на учени от най-разнообразни области на познанието, които разглеждат властта през призмата на философията, социологията, политическите науки, медиите, теорията на информацията, литературознанието, историята и археологията, е издаден през 2020 г. (Атанасов и др. 2020).

Обр. 2. Доц. д-р Христо Попов представя встъпителната лекция в църквата „Света София“, Охрид (снимка Ф. Михайлов)

Fig. 2. Associate Professor Dr. Hristo Popov presents keynote lecture in St. Sophia Church, Ohrid (photo P. Mihaylov)

Официалното откриване се състоя в църквата „Св. София“, катедрална църква на историческата Охридска архиепископия, с приветствия от страна на организаторите. Началото на научната част на конференцията постави доц. д-р Христо Попов (НАИМ–БАН) с встъпителна лекция на тема „Между съкровищата и социалната хомогенност. Как да тълкуваме и осмисляме индикаторите на механизма на властта в късната бронзова и ранножелязната епоха в Източните Балкани“ (обр. 2). Авторът смята, че когато разглеждаме царската власт, елитите, вертикалната обществена структура през тези епохи на Балканите, има един основен въпрос, който нарича и парадокс, и който все още не е намерил ясен отговор – това е инцидентният характер на всички тези предполагаемите символи на власт, престиж и високо обществено положение. Подчерта, че не се потвърждава тази информация за обществената организация от проучването на местата на обитаване през разглежданите периоди. В заключение отбеляза, в източните части на Балканите са живели общности със сериозен демографски, икономически и социален потенциал, които не използват политическите и обществени модели, еволюирали при развити култури като тези в Анатолия, Егея, Източното Средиземноморие и Близкия Изток, но генерират сериозни икономически механизми, акумулират и големи количества природни ресурси, вкл. и крайни продукти, които по днешните стандарти оценяваме като богати. Явно не им е било нужно създаването и развитието на институции, централизация на властта и т.н.

Докладите на конференцията бяха представени в 5 тематични сесии, провеждани последователно. Всяка сесия се ръководеше от председател. След всеки доклад се задаваха кратки въпроси към представящия, а дискусиите бяха организирани в края на всяка сесия.

Първата сесия бе посветена на темата „Лов за престиж – мобилност, суровини и сим-

воли на власт“ и се ръководеше от проф. д-р Барбара Хореш (Австрийски археологически институт при Австрийската академия на науките). В нея имаше най-много участници и доклади. В първия доклад на Мая Гори (Национален съвет за научни изследвания на Италия) беше разгледана повишената мобилност на населението като следствие от увеличаване на размера на населението в края на III хил. пр.Хр.

Последваха няколко доклада, които представиха нови гледни точки. Филип Франкович (Институт за праистория и протоистория и близкотоизточна археология на Хайделбергския университет) преразглежда доказателствата, че находката от средната бронзова епоха, открита в Ловас, Хърватия, е съкровище и смята, че е по-скоро част от погребални дарове. Докладът на Мария Люстина от Белградския университет разглеждаше находките от кехлибар в погребални контексти от бронзовата епоха в Западна Сърбия и доколко те са индикация за появата на местни елити с роля в търговските мрежи и обмяна на стоки.

Лаура Буркхард (Университет „Мартин Лутер“ в Хале-Витенберг, Германия) представи доклад за социално-икономически механизми през късната бронзова епоха в контекста на златната мина Ада Тепе. Тя разглежда аспектите на достъпа до или дори контрола върху златната мина, социалната структура и организация на миньорското общество, специализацията на миньорите и социално-икономическите отношения, които осигуряват база за обсъждане на потенциални корелации между достъпа до ресурси и социалното неравенство. Изтъкна, че минните дейности на Ада тепе свидетелстват за голям добив на злато, но липсата на гробове със златни находки е индикатор за социални диференциации сред местните групи.

Следващият доклад, изнесен от Малеев Лепек (Институт за праисторическа и ранноисторическа археология и провинциална римска археология към Мюнхенския университет „Лудвиг и Максимилиан“) в съавторство с Филип Щокхамер (от същия институт), и Богдан Атанасов (Нов български университет), също бе посветен на резултатите от проучванията на археологически обект в България – селището от II–I хил. пр.Хр. в м. Бресто, с. Баня, общ. Разлог. Специфичното му и стратегическо разположение създава неговата естествена изолация, но находките от обекта, както и неговата архитектура, показват, че той далеч не е бил изолиран, а вероятно добре интегриран в регионални и трансрегионални мрежи, в контекста на Егейския свят. Основен акцент бяха останките от масивна архитектура, вкл. и широката укрепителна стена на обекта. Беше разгледан въпросът до каква степен те могат да послужат като признак за променящите се структури на властта между по-ранните и по-късните фази в обекта и как потенциалната интеграция, в по-широка селищна мрежа, би могла да повлияе на това.

Интерес предизвикаха новите резултати от проучването на гробовете в некропола в Балей, датирани между втората половина на XIII и първата половина на XI в. пр.Хр., които с характеристиките си свидетелстват за най-голямата промяна в погребалния обред. Докладът бе представен от Таня Христова, в съавторство със Стефан Александров и Георги Иванов (НАИМ–БАН). Наред с приемствеността в погребалния обред – кремация извън некропола, и поставяне на останките в урни, в новооткритите гробове има нови елементи: поставяне на по-голям брой керамични съдове в гробовете; използване на големи купи като урни, както и поставяне на изгорени кости около съдовете. В тези късни погребения са намерени още и бронзови предмети (накити, аксесоари за облекло, инструменти и др.). Налице са значителни промени в керамичните форми и украсата, която вече е предимно с канелюри. Керамиката намира прилики в находки, които са значително по-отдалечени от предходната култура на инкрустираната керамика. Това позволява да се заключи, че културните контакти вероятно са установени на по-големи географски територии. Но дали това е последица от движение на населението или е доказателство за социална диференциация и възхода на елитите?

Петър Минков и Жени Василева (НАИМ–БАН) представиха изследване на антропоморфните керамични статуетки от ранната бронзова епоха в Тракия. Дискутираха доколко украсата им може да се счита като представяне на елементи на костюма, както и в цялост на облеклото, вкл. и представяне на различни накити. Поставиха и въпроса дали облеклото и бижутата от ранната бронзова епоха могат да бъдат разгледани в контекста на темата за символите на идентичност, статус и престиж. Всички известни антропоморфни керамични статуетки от тази епоха в Тракия бяха представени в контекста на подобни находки от Егея и Балканите. Бяха направени сравнения на украсата им с ювелирни находки от различни центрове, бяха представени и резултати от изследване на обичайните видове орнаменти с цел показване на традициите в декорирането на тези предмети, както и значението на орнаментите и тяхната роля в социалния, религиозния и културния живот. Изследването им дава различен поглед върху символиката на облеклото и накитите през III хил. пр.Хр.

Още няколко доклада разгледаха значението на некрополите и погребалните обреди от бронзовата епоха. Докладът на Александър Капуран (Археологически институт в Белград, Сърбия), в съавторство с Аца Джорджевич (Народен музей в Белград), представи некропола при Конопице, разположен по поречието на Среден Дунав, показващ приемственост в погребалния обред – кремация на покойниците от късната бронзова епоха (култура Жуто Бърдо), от ранната желязна епоха (култура Гава), както и от къснолатенските погребения. Вторият доклад на Филип Михайлов (РИМ–Перник) представи проучването на некрополите Дрен–Делян и Врабча от периода на трансформация в края на късната бронзова – началото на ранножелязната епоха. Разглеждайки механизмите на властта, начина по който е възприемано значението ѝ чрез останките, които могат да бъдат документирани археологически, докладът се опита да представи отговори на тези въпроси, разглеждайки „живота чрез смъртта“, и защо за това общество смъртта е била по-важна от живота. Беше представена и хипотезата, че некрополите имат регионален характер, а не са само места, където се полагат тленните останки на починалите в рамките на едно селище.

„Жените във властта?“ бе темата на следобедната сесия, ръководена от проф. д-р Карола Мецнер-Небелсик (Институт за праисторическа и ранноисторическа археология и провинциална римска археология към Мюнхенския университет „Лудвиг и Максимилиан“). Докладите в нея бяха посветени на жените през желязната епоха – епоха, белязана от въвеждането на нов метал, от промяна в социалната структура и появата на местни, мощни елити. Сесията разглеждаше позицията, влиянието и значението на жените в древните общества, в светлината на богатите с находки гробове с погребани жени от Далмация, Вардар, Средния Дунав и Карпатския басейн, както и на по-съществена им роля в миналото, отколкото традиционно се смята, че заемат. Във всички доклади бе изтъкнато, че откриването на богати дарове, не само на обичайния ансамбъл гробен инвентар (керамични съдове), но на други предмети, свързани с починалите жени (облекло, накити и инструменти), могат да се разглеждат не само като свидетелство за дейностите и уменията на жените в техните общности, а и като белег на висока социална позиция.

Богатите гробове с погребения на жени, открити във Вардарската долина, бяха акцент в доклада на Александра Папазовска (Археологически музей на Република Северна Македония, Скопие) и Даниела Хейлман. Проучените гробове показват, че трябва да се разглеждат като едно по-широко явление в периода VIII–VI в. пр.Хр. Досега се считаше, че принадлежат на социално изявени жени, а хипотезата се подкрепя от откритите предмети, за част от които се смята, че са с култово-религиозен характер. Преоценка на материалната култура и на гробния контекст позволява на изследователите да търсят нови интерпретации.

Третата сесия, посветена на темата „Поява на воинските елити“, също бе председателств-

Обр. 3. Участниците в конференцията пред църквата на манастира „Свети Наум“
(снимка Ф. Михайлов)

Fig. 3. The participants of the conference in front of the church of St. Naum Monastery (photo P. Mihaylov)

вана от проф. К. Мецнер-Небелсик. В нея имаше само 3 доклада, обединени от разбирането, че гробните находки са отличен източник за изследване на праисторическите социални структури. Златко Видески (Археологически музей на Република Северна Македония, Скопие) представи резултатите от напълно проучения праисторически некропол от къснобронзовата епоха в м. Димов гроб при с. Уланци, а докладът на Ровена Курти (Академия за албански изследвания) разглеждаше преходния период от ранната към късна желязна епоха в Албания на базата на промяната в погребалните практики и появата на оръжия в значителни количества в гробовете. Сесията завърши с доклад на Сабине Пабст (Марбургски университет), която също разглеждаше гробните находки като източник на информация за изследване на социалните структури в обществото от желязната епоха във Вергина, Централна Македония.

През втория ден бе организирана обиколка из старата част на Охрид. В ролята на туристически гид влезе домакина Перо Арджанлиев. Участниците в конференцията разгледаха някои от по-важните обекти – античния театър, Самуилова крепост и др. Посетена бе и Робевата къща, в която се помещава археологическата експозиция на Института за защита на паметниците на културата и музей – Охрид. След разходка с кораб по Охридското езеро бяха посетени манастира „Св. Наум“ (обр. 3), както и разположения южно от Охрид, на източния бряг на Охридското езеро, в Залива на костите, Музей на водата и възстановката на къснобронзовото и ранножелязното наколно селище.

В последния ден бяха представени 15 доклада в 2 сесии. Първата, ръководена от доц. д-р Х. Попов, бе посветена на „Репрезентации на властта – Македонски елит?“ Внимание предизвика доклада на Паско Кузман, представен от Гоце Наумов, за проучвания на Горна порта, не само заради потвърдението, че богатия некропол в Требенище не е изключение в района

на Лихнида. Докладът на Анна Панти (Министерство на културата и спорта на Гърция) за селищата от ранножелязната епоха в Термейския (Солунски) залив и п-в Халкидики проследи социално-политическата идентичност и съществуването или не на механизми за лидерство и власт между общностите от разнородни селища. За разлика от другите, докладът бе изключение и акцентираше върху организацията на селищата, тяхната архитектура, инфраструктура и т.н., и в по-малка степен разглеждаше данните от некрополите, като източник на информация за социалния статус на населението от района. Виви Сарипаниди (Център за изследване на археологията и наследството, Брюкселски свободен университет) върна проблематиката върху погребалните практики като източник за наличието и разпределението на власт в Архаична Македония. На базата на проучените некрополи в Синдос, Архонтико и др., които са особено важни в контекста на Требенище, тези погребения, които често са наричани „княжески“, се разбират като симптоматични за появата, в рамките на местните общности, на политическа централизация, която от своя страна е свързана със засилени контакти с южния и източния гръцки свят. Следвайки разграничението на източниците на политическа власт, предложено от Тимоти Ърл в неговата книга от 1997 г. (Earle 1997), анализът на Сарипаниди се концентрира върху контрола на икономическите ресурси, бойната сила и идеологията, които бяха представени чрез интерпретация на гробните находки, въпреки че, както бе изтъкнато, „по-нюансирано разбиране на тези процеси може да се получи само чрез доказателства от проучени селища, които на този етап остават оскъдни“.

Докладът на Никола Стефановски (Институт за социална антропология „Макс Планк“, Хале и Университет „Мартин Лутер“ в Хале–Витенберг, Германия) представи и обобщи информацията за погребаните воители в некрополите от Охридско и Термейския залив, като източник на „репрезентация на елита“ или „репрезентация на господството“. В доклада на Христос Ямакис (Университет на Шефилд, Великобритания) пак бе обърнато внимание на информацията от некрополите (Еани, Синдос и Архонтико), като източник на създаване на идентичности и промяна на властовите отношения в прехода от желязната епоха към архаичния период в Македония, разглеждани във връзка с образуването на нова динамика на властта както на регионално, така и на междурегионално ниво. И докладът за символиката и функцията на „богатите гробни дарове“ в древна Македония на Натали дел Сокуро (UMR 7041 Археология и науки за древността (ArScAn)) продължи темата за гробните дарове през призмата на анализа на символиката и функционалността им. Акцент в него бяха предметите от златно фолио, тъй като бе допуснато, че са били местно производство и изработвани за целите на погребалния ритуал.

На погребалните маски като символ на политическа, социална и религиозна власт в Архаична Македония бе посветен докладът на Джесика Клементи (Университет на Ферара, Италия). Темата за погребалните практики бе разгледана и от Димитрия Маламиду (Античен отдел на гр. Серес, Република Гърция) и Йоанис Халазонитис (Брюкселски свободен университет). Показан бе погребалният ритуал и общностната идентичност по долината на Долна Струма през архаичния период. Фокус на изследването бе гроб от VI в. пр.Хр., принадлежал на възрастен мъж от надгробна могилата Алепотрипа.

Финалната сесия разгледа темата „Ландшафти на властта“ и бе ръководена от проф. д-р Петер Павук (Карлов университет в Прага, Чехия). Заимстваният от политическата философия термин ‘landscapes of power’ означава изградената среда, която изпълнява политически функции. Затова бе интересен подходът на участниците в сесията към разбирането и интерпретацията му.

Първият доклад на Дамян Донеv (Близкоизточен технически университет в Анкара, Турция) имаше различен подход, с който да се определи съществуването на социална йерархия и неравенство – размера на селищата по долината от Горен и Среден Вардар в средата на

I хил. пр.Хр., като опит да се изследва степента на централизация. Със следващия доклад на Марек Верчик, в сътрудничество с Перо Арджанлиев, бе направен опит да се дефинират моделите на обитаване и социокултурно развитие в Охридско. Невъзможността да се обвържат богатите некрополи, т.нар. „княжески гробове“ с известните досега селища в района, кара някои изследователи да считат, че те принадлежат на номадски общности, а други смятат, че принадлежат на елинистически крепости в района, които са контролирали пътищата (напр. *Via Egnatia*). Представени бяха резултати от теренна работа, показващи наличието на местни силно въздействащи геоморфологични и специфични палеоекологични фактори в селищната организация и стратегии за заселване през желязната епоха, както и икономически и социално-културни причини, довели до появата на богатите гробове.

Въпросът за йерархично структурираната селищна система през ранната и средната бронзова епоха около Ровин в Истрия, Хърватия, бе разгледан от Аня Хелмут Крамберггер (Люблянски университет), Себастиан Мюлер (Институт за средиземноморски изследвания, Университет за чуждестранни изследвания в Пусан, Република Корея) и Мая Чука (Пулски университет „Юрай Добрила“, Хърватия). От края на II хил. пр.Хр. с промяна в модела на обитаване започва изграждането на укрепени селища на малки възвишения. Този доклад бе един от малкото разглеждащи отбранителните съоръжения, вкл. и елементите на укрепени селища, като резултат от появата на йерархични структури с централни и т.нар. сателитни селища.

Докладът на Гоце Наумов (Център за праисторически изследвания, Скопие, Република Северна Македония) изследва селищните могили и наколните селища от бронзовата епоха в Пелагония и Охридско, и ги разглеждаше като центрове за разпределение на ресурси и носители на власт сред обществата от тази епоха.

Предварителни резултати от проучването на обекта Свиняричка чука (Лесковац) в Южна Моравя, представиха Огнен Младенович (Археологически институт в Белград, Сърбия), Барбара Хореш (Австрийски археологически институт при Австрийската академия на науките) и Александър Булатович (Археологически институт в Белград, Сърбия). Обектът е важен с новите данни и хронологични рамки на изследване на ранния неолит, въпреки, че целта на проекта е изследване на човешките дейности и взаимодействието човек-околна среда от началото на седентизма до металните епохи. Акцент в доклада бяха структури от късната бронзова и ранната желязна епохи, представящи специфики по отношение на развитието на тези епохи в региона.

След последния доклад, организаторите на конференцията се опитаха да направят общение на докладите и обсъжданите теми на конференцията (обр. 4). Основният принос на конференцията бе, че показва до каква степен властовите отношения са археологически разпознаваеми на този етап от развитието на научния инструментариум, с който разполагаме. Дискутирането на въпросите за властта потвърди, че като основен изследователски подход за дефиниране на социалната йерархия, както и на неравенството в пра- и протоисторията най-често се използват различията в погребалните контексти, вариацията на откриваните предмети в некрополите, както и възможността на тази основа да бъдат реконструирани погребалните обреди. И в тази конференция преобладаващият брой доклади използваша този подход за детерминиране на понятието за властта. Както отбеляза един от участниците в нея – Дамян Донеv, за съжаление, колкото и основателен да е този подход, то това ниво на изследване по много начини е изкривило възприятието ни за сложните властови отношения в протоисторическите общества. Решаването на въпросите за възникването и формирането на властта през бронзовата и желязната епоха в Югоизточна Европа е все още нерешен въпрос и обект на множество, понякога взаимно изключващи се интерпретации. В повечето случаи твърденията остават само предположения.

Обр. 4. Организационният комитет на конференцията – Марио Гавранович, Марек Верчик, Даниела Хейлман и Перо Арджанлиев (вляво) и представителите на институциите организатори – Карола Мецнер-Небелсик, Петер Павук и Барбара Хореш (вдясно) (снимка Ф. Михайлов)
Fig. 4. The conference organising committee – Mario Gavranović, Marek Verčík, Daniela Heilmann and Pero Ardjanliev (left) and the representatives of the organising institutions – Carola Metzner-Nebelsick, Peter Pavúk and Barbara Horejs (right) (photo P. Mihaylov)

Проведеният научен форум показва, че инициативата „Перспективи на балканската археология“ вече се е установила като дългосрочна платформа. Тя бе успешна и ползотворна, защото даде по-широка перспектива за разглеждане на процесите и явленията през бронзовата и желязната епоха в Югоизточна Европа. Но тя бе най-полезна с насърчаването на научното сътрудничество между изследователите, занимаващи се с тази проблематика в Централна и Югоизточна Европа, вкл. и в търсенето на институционално такова.

В заключение трябва да бъде отбелязано, че освен бързото издаване на сборника с докладите, очакваме и следващата конференция, която трябва да се проведе през 2024 г. във Варна, в сътрудничество с НАИМ–БАН.

Цитирана литература

Атанасов, Б., Боянов, И., Димитрова, И., Думанов, Б., Неделчева, П., Узунов, Ж. (ред.). 2020. *Археология на властта: Интердисциплинарни диалози*. София: Издателство Нов български университет.

Earle, T. 1997. *How Chiefs Come to Power. The Political Economy in Prehistory*. Stanford: Stanford University Press.

- Gavranović, M., Heilmann, D., Kapuran, A., Verčič, M. (eds.) 2020. *Spheres of Interaction: Contacts and Relationships between the Balkans and Adjacent Regions in the Late Bronze / Iron Age (13th–5th Centuries BCE)*. Proceedings of the Conference held between 15–17 September, 2017. Belgrade: Institute of Archaeology.
- Govedarica, B. (ed.) 2018. *Proceedings of the first PeBA Conference. Perspectives on Balkan Archaeology – The Early Iron Age: Methods and Approaches* (Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja, 47). Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine (Online).